

SVAR TIL HANS ANDRIAS SØLVARÁ

■ THORKILD KJÆRGAARD

I. NORDATLANTEN OG DET BRITISKE IMPERIUM

Fra 1807 var Nordatlanten et britisk *mare clausum*, som dansk-norske skibe ikke uden tilladelse fra britiske myndigheder kunne komme ind i uden at løbe den største fare. Ansvar for forsyningen af de nordatlantiske øer, Grønland, Island og Færøerne, lå på britiske hænder og blev i de kommende år varetaget fra Skotland med hjælp fra et svindende kontingent af dansk-norske fartøjer, som havde fået licens. Grønland, Island og Færøerne blev fra 1807 *de facto* gradvis integreret i Det Britiske Imperium.

Det er rigtigt, at der – ved siden af den store interesse, som Storbritannien viste for de tre nordatlantiske samfund efter 1807, især Grønland og Island,¹ i mindre grad nok Færøerne – foreligger udtalelser fra London om, at de tre øsamfund ville blive givet tilbage til "the Realm of Denmark" efter krigen, og så længe det store spil om Norges fremtidige tilhørsforhold ikke var afgjort, gav det mening at anstille forhåbninger i den retning. Men med Ruslands erobring af Finland (1809) og den svenske kronprins Karl (XIV) Johans definitive tilslutning til Rusland august 1812 med henblik på erhvervelse af Norge som kompensation for Finland gav det ikke længere mening, medmindre Frankrig mirakuløst gik sejrrigt ud af styrkeprøven med den frygtindgydende russisk-britiske stormagtskoalition.

Med Napoleons katastrofale, ikke ganske uventede nederlag til Rusland senere på året 1812 stod det klart, at miraklet ikke ville indtræffe, og at det mere end 400 år gamle dansk-norske riges dage var talte. Det samme var efter alle solemærker at dømme de nordiske rigers tid som atlantiske magter. Den kommende svensk-norske union ville – uanset hvad Sverige siden den sejrrige krigerkonge Karl X Gustavs dage tilbage i 1600-tallet måtte have haft af højtflyvende drømme om annektering af ikke bare Norge, men også af Færøerne, Island og Grønland – ikke få fingrene i disse territorier. Det havde ligget i kortene siden den 21. oktober 1807, hvor den kommanderende britiske admiral, i spidsen for den konvoj der tidligere på dagen var afsejlet fra København med den erobrede dansk-norske flåde, gjorde holdt ved Helsingborg for at opvarte det svenske kongepar, der havde behaget at indfinde sig på havnen for at overvære forbipassagen på nærmeste hold. Med den før så mægtige dansk-norske flåde liggende udenfor på svaj under britisk kommando og den gamle danske hovedfæstning Kronborg på modsatte side af det snævre indløb til Øresund som baggrund var der ved denne stjernestund i

1 Meget nyt stof er nylig fremlagt af Anna Agnarsdóttir i hendes monumentale *Sir Joseph Banks. Iceland and the North Atlantic 1772-1820. Journals, Letters and Documents*.

Storbritanniens og Sveriges historie to ting at løfte glasset for under det opstemte kongelige frokoststafel, som admiralen blev indbudt til: Storbritannien kunne fejre, at Danmark-Norge var forjaget fra Nordatlanten, hvor *Royal Navy* nu var enerådende fra Norges vestkyst til Canada, og Sverige – det eneste land som ikke over for Christian VII havde beklaget, hvad der var vederfaret København og dens befolkning – kunne fejre, at Danmark-Norge var udraderet, og at Storbritannien var indstillet på ved lejlighed at lade Sverige få Norge.² Men kun fastlands-Norge, ikke de nordatlantiske øer. Det var nemlig allerede i 1807 – flere år før nogen forestillede sig muligheden af en borgerligt født fransk marskal i rollen som svensk kronprins – Londons position, at der ved Norges eventuelle overgang til Sverige ikke måtte skabes en svensk-norsk afløser for det gamle Danmark-Norge, der med sin store flåde og sine støttepunkter tværs over Atlanterhavet til Canadas og Nordamerikas kyster havde gjort Storbritannien livet surt.

Det er på denne baggrund ret meningsløst med udgangspunkt i en polemisk afhandling af professor Ole Feldbæk i *Historisk Tidsskrift* (1995) vendt mod grønlandshistorikeren Finn Gad at hævde, at den svenske kronprins ved forhandlingsbordet i Kiel januar 1814 med fastlands-Norge fik alt, hvad han gerne ville have. Det ved vi strengt taget intet om, al sandsynlighed taler dog for, at det ikke var tilfældet. Det er mere end svært at forestille sig, at den tidligere franske revolutionsgeneral og mangeårige konkurrent til Napoleon om magt, ære og kvinder ikke skulle have haft lyst til at regere over Færøerne, Island og Grønland, for ikke at tale om de fordele en overtagelse af monopolhandelen på de nordatlantiske øer kunne have givet byen Göteborg, hvis muligheden havde været der. Men det var den ikke, og det havde den aldrig været. Det eneste, vi med sikkerhed véd, er, at Karl Johan fik lige præcis det, som briterne i årevis havde signaleret, at Sverige kunne få, og som han derfor – for ikke at irritere stormagten og bringe sig selv i vanskeligheder – klogeligt havde begrænset sig til at kræve. Som den drevne politiker, han var, havde Karl Johan de foregående år afvist enhver, der forsøgte at foregøgle ham, at der måske kunne files på de britiske krav,³ omend på en så tilpas misforståelig og dobbeltbundet måde, at det har kunnet danne grundlag blandt historikere for et narrativ om, at Karl Johan efter at have tænkt alternativerne igennem i sit lønkammer var nået frem til, at han slet ikke ønskede at få Grønland, Island og Færøerne – som om det nogensinde havde været en option.

Den naturlige konsekvens af briternes afvisning af at lade de gamle bilande følge moderlandet Norge ind i den nye svensk-norske union var ikke, i hvert fald ikke som København så det, at overdrage dem til et reduceret Danmark, men derimod at inddrage dem, eller rettere lade dem forblive i Det Britiske Imperium, hvor de realiter havde været siden 1807. Den mulighed, at et amputeret Danmark uden Norge kunne overtage Grønland, Island og Færøerne, lå uden for rammerne af,

2 Wandel: *Søkrigen*, 70-71.

3 Et eksempel gengivet i Arup: *Grønland*, 30.

hvad nogen i København ved sine fulde fem kunne forestille sig. Her var indstillingen, at hvis Norge ikke længere var sammen med Danmark, så bortfaldt grundlaget for det britiske løfte om at give de nordatlantiske øer tilbage til "the Realm of Denmark." Den stat, det løfte var givet til, var Danmark-Norge med en 2000 kilometer lang atlantisk kystlinje vis-à-vis Færøerne, Island og Grønland, ikke en kontinental småstat ved indsejlingen til Østersøen uden direkte forbindelse med Atlanterhavet. Udadtil opretholdt regeringen facaden, men bag kulisserne var man i januar 1814 for længst i gang med at forberede den nye tid. De statslige handelselskaber, som gennem århundreder havde opretholdt forbindelseslinjerne mellem København og de nordatlantiske øer, blev efter 1807 neddroset og privatiseret, og Missionskollegiet, som siden Hans Egedes dage havde opretholdt et korps af missionærer i Grønland, ophørte med at genbesætte ledige stillinger, og i 1812 tog man endnu et skridt ved at fritstille de fire tilbageblevne missionærer og lade dem vide, at de kunne tage hjem, hvad tre af dem benyttede sig af, så der kun var én missionær tilbage ved årsskiftet 1813/14. En epoke var forbi, tiden var kommet til at lukke og slukke efter et tusindårigt norsk, senere dansk-norsk engagement i Nordatlanten.⁴

Det var med disse forudsætninger in mente og en instruks i diplomattasken, der ikke nævnte noget om, at de gamle norske bilande skulle søges holdt tilbage,⁵ at kronprins Frederiks forhandlere med Edmund Bourke i spidsen mødte op i det iskolde Buchwaldscher Hof på Dänische Strasse i Kiel den 10. januar om aftenen 1814. Det kom derfor som noget af overraskelse for Bourke, da det den 14. januar efter flere dages udmattende forhandlinger, hvor alt omsider lå klappet og klart, viste sig, at Storbritannien i sidste øjeblik ønskede en tilføjelse til traktaten om, at Danmark skulle overtage de tre gamle norske bilande, Grønland, Island og Færøerne, i stedet for stiltiende at lade dem forblive i Det Britiske Imperium. Ikke en positiv nyhed for den danske chefforhandler, så sandt som der var tale om en vanskelig og udgiftskrævende opgave i et fjernt område, hvor småstaten Danmark ikke havde skygge af chance for at hævde suveræniteten, men altid ville være i lommen på Storbritannien.

Også for den svenske hovedforhandler, friherre Gustav af Wetterstedt, kom det britiske forlangende som en uventet og – omend af andre grunde – uvelkommen overraskelse. Wetterstedts instruks lød på at give Danmark så få indrømmelser som muligt, helst havde Karl Johan set den danske stat sønderlemmet, så selv om briternes hensigt med den uanmodede gave på næsten 2,3 millioner kvadratkilometer næppe var at give Danmark en begunstigelse, og heller ikke af Danmark

4 Gad: *Grønlands historie*, 123. – For herrnhutere, som siden 1733 drev egen missionsvirksomhed på Grønland, så det anderledes ud. De havde ingen anledning til at afvikle, tværtimod forventede de bedre vilkår ved Grønlands sandsynlige indlemmelse i Det Britiske Imperium og de dansk-norske missionærers forsvinden. Huller i missionærkorpset, derunder erstatninger for afdøde missionærhustruer, blev løbende fyldt ud via London.

5 Steen: *Det frie Norge*, 52.

opfattedes som en sådan, så kunne den ikke desto mindre, set fra Stockholm, ansues som en fordel for Danmark; under alle omstændigheder fik Danmark noget, som Sverige ikke måtte få. Men som sagerne stod, var der ingen vej udenom, og de to nordiske chefforhandlere makkede ret og enedes derpå om – velsagtens for ikke at blive fuldstændig til grin over for sig selv som viljeløse nikkedukker for London – at slå halv skade med den famøse røverhistorie om, at Grønland, Island og Færøerne aldrig havde tilhørt Norge og derfor skulle følge Danmark.

Det indbragte Wetterstedt en spydig reprimande fra udenrigsminister Lars von Engeström i Stockholm. Bourke har formentlig frygtet det samme eller det som var værre, når det gik op for cheferne hjemme i København, at Danmark oven i alt det andet havde fået Grønland, Island og Færøerne på slæb, hvad der givetvis er forklaringen på, at Bourke i sine første bulletiner fra Kiel efter fredsslutningen ikke omtaler de nordatlantiske områder med et ord, men skriver om alt muligt andet. Bourke havde imidlertid heldet med sig. Udenrigsminister Niels Rosenkrantz syntes – efter først forsigtigt at have luftet sagen i et fransksproget privatbrev til grønlandsvennen Ernst Schimmelmänn – at det måske ikke var så galt endda, at Danmark havde fået Grønland, Island og Færøerne, og det hele endte lykkeligt for Bourke. Der skulle dog gå lang tid, før det officielle Danmark gav udtryk for nogen som helst glæde over de nordatlantiske rigsdele, specielt Grønland var man tøvende overfor. Det var der flere grunde til, én af dem var, at Danmark måtte finde sig i, at briterne, når de fra tid til anden ulejligede sig til Færøerne, Island eller Grønland, opførte sig, som var de hjemme i deres egen dagligstue. Nok havde man sørget for, at de nordatlantiske øer kom til Danmark i 1814, men danskerne skulle ikke gerne få nykker og blive ofre for den kedelige misforståelse, at de havde noget at skulle have sagt i det nordatlantiske storrum. Først med USAs opkomst som atlantisk magt i sidste halvdel af 1800-tallet begyndte briterne at falde lidt ned; formentlig fortrød de bittert, at de ikke havde beholdt de nordatlantiske øer i 1814, men da var det for sent. Storbritannien havde forpasset sit *moment of opportunity*.⁶

II. SMÅ SPROG I STORE LANDE

Hvordan det ville være gået færøsk sprog og kultur, hvis Færøerne var blevet indlemmet i Det Britiske Imperium, kan i sagens natur ikke siges med sikkerhed. Jeg skal efter at have læst Hans Andrias Sølverås lærde, på én gang nuancerende og perspektiverende redegørelse gerne vedgå, at jeg udtrykker mig alt for skråsikkert, når jeg i min hyldest til Rigsfællesskabet i *Jyllands-Postens* kronik den 29. juli 2016 går ud fra som en selvfølge, at færøsk (og islandsk) ville have lidt samme skæbne som den norrøne kultur på Shetlandsøerne og Orkney. Sagen er visse- lig mere kompliceret end som så. Jeg har dog stadig svært ved at forestille mig, at Det

6 Kjørgaard: 'Freden i Kiel, Grønland og Nordatlanten 1814-2014', 386-393.

Britiske Imperiums intelligentsia ville have stillet op med folk som Rasmus Rask, Hans Christian Lyngbye og Svend Grundvig, som sammen med en hær af mere eller mindre kendte ånder lige frem til nyligt afdøde Jørgen Rischel og Holger Rasmussen har haft bevarelse af norrønt sprog og norrøn kultur på Island og Færøerne som en livsopgave.

Ligeså har jeg svært ved at forestille mig, at de nordatlantiske øsamfund gennem hele det lange 1800-tal, hvor det britiske verdensrige triumferede, havde kunnet modstå fristelsen til at lade sig indrullere som fuldgyldige, engelsktalende parthavere i denne formidable succes, der åbnede døre overalt i verden og ville have skabt spektakulære internationale karrierer på alle samfundsområder for hårdføre og duelige færing og islændinge, således som imperiet så generøst gjorde for mænd og kvinder af det rigtige stof fra Orkney og Shetlandsøerne. Eller, for at drage en nærliggende parallel, at det ikke ville være gået på Færøerne og Island som det gik i Sønderjylland, hvor man efter 1864 hurtigt fandt ud af, at Berlin var mere attraktiv og bød på større muligheder end København. Var Første Verdenskrig med dens rædsler og dens tusindvis af faldne og sårede danske ikke kommet, ville fortyskningen være fortsat med uformindsket styrke, og der ville ikke være gået mange år, før en folkeafstemning om Nordslesvigs nationale tilhørsforhold ikke længere kunne vindes af Danmark.

LITTERATUR

- Agnarsdóttir, Anna: *Sir Joseph Banks, Iceland and the North Atlantic 1772-1820. Journals, Letters and Documents*, London: Hakluyt Society, 2016.
- Arup, Erik: *Grønland. En historisk redegørelse fremkaldt ved den norske konstitutionskomites indstilling af 3. juli 1923, 1924* [trykt 1923].
- Gad, Finn: *Grønlands historie. En oversigt fra ca. 1500 til 1945*, København: Ejnar Munksgaard 1946.
- Kjærgaard, Thorkild: 'Freden i Kiel, Grønland og Nordatlanten 1814-2014', *Fund og Forskning*, 54, 2015. 379-398.
- Steen, Sverre: *Det frie Norge. 1814*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag 1951.
- Wandel, C.F: *Søkrigen i de dansk-norske Farvande 1807-14. Fra Tabet af Flaaden til Freden i Kiel*, København: Jacob Lund, 1915.

THORKILD KJÆRGAARD
DR. PHIL., FORHENVÆRENDE MUSEUMSDIREKTØR OG
INSTITUTLEDER VED GRØNLANDS UNIVERSITET
THKJ@UNI.GL